

Zahorán Csaba

Egy kis Magyarország Nagy-Romániában. Alternatívák a Székelyföldre a két világháború közötti magyar tervezetekben*

Jelen dolgozat a két világháború közötti időszakban keletkezett, Erdély jövőjét érintő magyar tervezetek Székelyföldre vonatkozó elképzeléseit tekinti át¹. Noha az egyes dokumentumok (törvénytervezetek, memorandumok, újságcikkek stb.) többnyire az egész, a trianoni békeszerződésben Romániának ítélt területtel foglalkoznak, itt most főképp azokra a koncepciókra térek ki, amelyek a Székelyföldet is érintik. A megvizsgált javaslatok csoportosításakor egyszerre két szempontot vettem figyelembe – hogy a szerzők milyen államkereten belül (*hovatartozás*), illetve miként (*az integráció módja*) képzelték el a térség jövőjét. Az elemzett dokumentumokat egyszerre több szempontból is lehet tanulmányozni. A szövegek árulkodnak szerzőikről – azok társadalmi státusáról, világnézetéről és jövőképeről, továbbá létrejöttük körülményeiről – az aktuális nemzetközi helyzetről és a magyar-román viszonyról, de tükröződik bennük Nagy-Románia kisebbségpolitikája is. Jelen írásban a tervezetek részletes bemutatása helyett elsősorban az egyes szövegekben lévő közös vonásokra és párhuzamokra fókuszáltam,

* A tanulmány a „140 év kisebbségi törvénykezés Közép- és Kelet-Európában” konferencián (Kolozsvár 2008. december 11–12.) elhangzott előadás szerkesztett változata, megírásához a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány nyújtott támogatást.

1 A dolgozat egy Bárdi Nándor és Zahorán Csaba szerkesztésében készülő forráskiadvány, a két világháború közti romániai és magyarországi autonómia és határváltoztatási terveket közzé tevő kötetbe beválogatott dokumentumok egy részének a felhasználásával készült. A közel 70, 1918–1940 között keletkezett szöveg között több nem magyar – pl. erdélyi szász, illetve román – tervezet is szerepel, itt csak a Székelyfölddel (is) foglalkozó magyar szövegeket tekintettem át. A dokumentumokat Bárdi Nándor ismertette a következő tanulmányaiban: Bárdi Nándor: A szupremácia és önrendelkezés igénye. In Uő. (szerk.): *Források és stratégiák*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999, 29–113.; Uő: *Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés rendezésére*. A magyar elképzelések 1918–1940. *Magyar Kisebbség*, 2004/1–2, 329–376.

amelyekből a politikai célkitűzések mellett kirajzolódik a magyar elitek Erdély-képe is az 1918–1940 közötti időszakban.

1. Az államfordulat után

Magyarok és románok új szerepekben

A történelmi Magyarország felbomlása és az impériumváltás alapvetően megváltoztatta az erdélyi viszonyokat, mégpedig az élet minden területén.² A magyar államhatalom románnal történő felváltása megrendítette az erdélyi magyarok (azaz elitjeik) helyzetét. Azt a domináns státust, amelyre a történelmi fejlődés során tettek szert Erdélyben, és amelyet részben a magyar állam segítségével sikerült megtartaniuk, számbeli kisebbségük dacára.³ Ám a világháborút követően ténylegesen is kisebb-

2 Bővebben lásd: Mikó Imre: *Huszonkét év*. Studium, Budapest, 1941. (Optimum Kiadó, é. n. reprint kiadás.); Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867-1940*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002.; Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1939-1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007.; K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007.; Vogel Sándor: Az erdélyi kérdés és a romániai magyar kisebbség helyzete 1920 és 1940 között. In Uő: *Európai kisebbségvédelem, erdélyi nemzetiségpolitikák*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001, 164-177. Tömör, de tartalmas összefoglalások olvashatók a *Kisebbségi magyar közösségek* c. kötet vonatkozó fejezeteiben: Bárdi Nándor - Fedinec Csilla - Szarka László: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó - MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. Lásd még: Barabás Béla - Diószegi László - Enyedi Sándor - Sebők László: *Hetven év. A romániai magyarság története 1919-1989*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990. A román történetírás még adós a korszak nemzetiségi politikájának kritikai feldolgozásával, mint ahogy az a magyar historiográfiában a dualizmus vonatkozásában már megtörtént. Kiváló, tárgyilagos munka az USA-ban élő Irina Livezeanu könyve: Livezeanu, Irina: *Cultura și naționalism în România Mare 1918-1930*. Humanitas, București, 1998. A román munkák közül lásd pl. Iancu, Gheorghe: *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania: 1918-1920*. Fundația Culturală Română, Cluj, 1995.; Uő: *Considerații cu privire la România și problema minorităților naționale*. In Scurtu, Ioan - Boar, Liviu (coord.): *Minoritățile naționale din România. 1918-1925. Documente*. Arhivele Statului din România, București, 1995, 35-40.; Scurtu, Ioan: *Minoritățile naționale din România în anii 1918-1925*. In: Scurtu, Ioan - Boar, Liviu (coord.): i. m. 7-14.; Agrigoroaiei, Ion - Scurtu, Ioan: *Majoritari și minoritari*. In Scurtu, Ioan (coord.): *Istoria Românilor. Vol. VIII. România întregită (1918-1940)*. Editura Enciclopedică, București, 2003, 56-68.; Leuştean, Lucian: *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920-1923)*. Polirom, Iași, 2003.

3 A trianoni békeszerződés által Romániának ítélt területeken 1910-ben a lakosság 34,3%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek.

ségbe került magyar közösség súlyos csapásként élte meg az államigazgatás és az állami intézmények többségének, valamint az oktatási rendszernek a valahol gyorsan, másutt fokozatosan végbemenő elrománosítását, az önkormányzatiság megszüntetését és a földreformot. Noha a békeszerződéshez csatolt kisebbségvédelmi szerződés szavatolta a romániai kisebbségek bizonyos kollektív jogait is, az 1923-ban elfogadott román alkotmányba ezek a rendelkezések nem kerültek be, és az alaptörvény csak az egyéni jogegyenlőséget ismerte el.⁴ Ehhez társult a bukaresti eliteknek az új tartományok minél gyorsabb és teljesebb integrálására irányuló törekvése, hogy megszilárdulhasson az egyébként meglehetősen heterogén képet mutató ország egysége. A hagyományosan centralizált román államberendezkedés kiterjesztése pedig elsősorban a kisebbségi közösségeket sújtotta, noha gyakran összeütközésbe került a helyi román elitek érdekeivel is.⁵

Mindezek ellenére a romániai magyarok helyzete idővel többé-kevésbé konszolidálódott, és fokozatosan kiépítették saját struktúráikat, amelyeken belül különösen fontos szerep jutott a magyar oktatási és kulturális intézményrendszernek. A magyarság viszonylagos magára találását legfőképp az a körülmény tette lehetővé, hogy még a magyar „állami támasz” megszűnte után is számos területen meg tudta tartani korábbi pozícióinak jelentős részét – a kulturális élettől a gazdaságig, de még a politikába is volt beleszólása. Trianon után a magyar elitek elsődleges célja ezeknek a pozícióknak a megőrzése és megerősítése volt. Igaz, a kezdeti időszakban passzivitást tanúsítottak, amiben közrejátszott a nemzetközi és a hadi helyzet képlékenysége, a wilsoni eszmék érvényesülésébe vetett illúziók, valamint az erdélyi román bevonulást kísérő döbbenet. Ám az új rendezés megszilárdulását követően – az 1922 végén megalakított Országos Magyar Párt révén – a magyar elitek is bekapcsolódtak a román belpolitikába, de alkalomadtán a

4 Bővebben lásd: Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Haáz Rezső Kulturális Egyesület – INFOPRESS Rt., Székelyudvarhely, 1994.

5 Több párt, többek közt az erdélyi Nemzeti Párt és a Besszarábiai Parasztpárt egyesülésével létrejött Nemzeti Parasztpárt a decentralizáció szükségességét hirdette. Ezzel kapcsolatban lásd Romul Boilă, a Nemzeti Parasztpárt egyik befolyásos személyiségének tervezetét: Boilă, Romul: Tanulmány a területileg kiegészült román állam újjászervezéséről. Előzetes alkotmánytervezettel és rövid indoklással (részletek). *Magyar Kisebbség*, 1998/1, 138–156. A centralizáció hagyományairól – tágabb összefüggésben – lásd még: Culic, Irina: Vidék és főváros. A román állam és a regionalizáció problematikája. *Regio* 2002/1, 45–68.

nemzetközi fórumokon (Népszövetség) is megpróbálták képviselni az erdélyi magyarság érdekeit.⁶

Az első világháborús harci cselekmények lezárultával hamarosan a románok is szembesültek azzal, hogy Erdély birtokbavétele a politikai fennhatóság megszerzésével nem volt teljes, mi több, csupán egy hosszú folyamat első lépését jelentette.⁷ A románság társadalmi-gazdasági dominanciájának megteremtése viszont csak a magyarok rovására történhetett, igaz, ez nem tartotta vissza a Nagy Egyesülésre egyszerre történelmi igazságtételként és végleges rendezésként tekintő román eliteket. Ebbe a folyamatba illeszkedett be az idegen enklávékként szemlélt városok románság által történő „meghódításának” politikája is.⁸ Amikor a harmincas években kezdtek egyre markánsabban megnyilvánulni az új román középosztály igényei, azt az erdélyi magyarok újabb fenyegetésként és további térvesztésként élték meg. Az így keletkező feszültségekhez hozzájárultak a nemzetközi és romániai politikai életben egyaránt megfigyelhető változások és a nacionalizmus erősödése, ami összességében véve növelte a kisebbségek iránti gyanakvást, és megalapozta a különféle diszkriminatív intézkedéseket, illetve azok fokozását.

A magyar-román viszonytól eltérően a németek⁹ romániai integrációja jóval simábban ment, noha az sem tekinthető teljesen zökkenőmentesnek. Mindazonáltal a németek lojalitásukért cserébe viszonylag kedvezőbb státust élvezhettek, mint a bizalmatlansággal szemlélt magyarság.

6 Az említettekén kívül lásd: Bárdi Nándor: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. *Regio*, 1997/2, 32–67., valamint Beke Ibolya: A romániai magyar kisebbség szervezeteinek választási-politikai stratégiái a két világháború között. In Egry Gábor – Feitl István (szerk.): *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005, 330–356. Az Országos Magyar Párttal kapcsolatban lásd: György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938)* PhD-disszertáció, ELTE BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola, XIX–XX. századi Magyar Történelem Doktori Program, Budapest, 2006. Kézirat. A népszövetségi panaszokkal kapcsolatban lásd: Zeidler Miklós: A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszeré Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 59–85.

7 Leuştean: i. m. 95. Bővebben lásd: Livezeanu: i. m. 9–63, 157–224.

8 A románok 1910-ben csak 17,7%-át, 1930-ban már csaknem 35%-át tették ki a Magyarországtól elcsatolt területek városi lakosságának. Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski, Budapest, 1998, 192.

9 A főleg a Magyarországtól elcsatolt területeken, továbbá Bukovinában és Besszarábiában élő németek száma 1930-ban összesen 745,4 ezer fő volt.

A Székelyföld Nagy-Romániában

Ahhoz, hogy értelmezni tudjuk az egyes tervezetek Székelyföldre vonatkozó javaslatait, röviden vázolnunk kell azok kontextusát, azaz a terület adottságait és nagy-romániai integrációjának körülményeit. A Székelyföld már a történelmi Magyar Királyságon belül is egy különálló egységet alkotott. Sajátos jellegét az évszázadok során bekövetkezett közigazgatási változtatások ellenére is megőrizte, noha az 1876-os megyésítés során végleg elveszítette hagyományos autonómiáját. A „székely vármegyéknek” is nevezett térség lakossága ugyanis egy csaknem kompakt magyar tömböt alkotott a Kárpátok délkeleti sarkában, élesen elkülönülve a környező, regáti és közép-erdélyi román vagy román-szász-magyar vegyes lakosságú területektől. Ám míg a Székelyföld a magyar nemzetállami eszme egyik fontos erdélyi oszlopának számított, ugyanakkor meglehetősen szegény, a modernizációból kimaradó, periferikus vidék volt.

A történelmi Székelyföldet alkotó négy vármegye¹⁰ nemzetiségi viszonyai a következőkben festettek 1910-ben és *1930-ban*: Maros-Torda (majd Mureş) megye: 57,4% magyar, 36,2% román, 42,6% magyar, 45,8% román; Udvarhely (Odorhei) megye: 95,4% magyar, 2,3% román, 91,6% magyar, 4,9% román; Csik (Ciuc) megye: 86,4% magyar, 12,4% román, 82,7% magyar, 14,4% román; Háromszék (Trei-Scaune) megye: 83,4% magyar, 15,5% román, 80,4% magyar, 16% román.¹¹ Tusa Gábor *A székely vallási és tanügyi autonómia* című, 1930-ban megjelent tanulmányában a négy székely vármegye magyar lakosságát 1910-ben 502 030 főre (vallás alapján 482 783 főre) teszi, ami a Romániához csatolt területek magyar népességének kb. egyharmadát tette ki, míg az 1920-as román összeírás szerint 449 339 magyar anyanyelvű lakos élt a Székelyföldön.¹²

Maros-Tordát leszámítva – ahol adminisztratív módon, a megye határainak kisebb módosításával sikerült „megteremteni” a román többséget – tehát egy túlnyomóan magyar jellegű térségről beszélhetünk. A megnagyobbodott Románia közepén lévő, durván félmillió magyar népességű Székelyföld ennek megfelelően komoly kihívást jelentett a román területi igények legitimációjára nézve.¹³ Sőt, Mikó Imre egyenesen így fogalmazott: „A [román - Z. Cs. megj.] kormányzat tudta, hogy az erdélyi magyar kérdés csak addig veszélyes, amíg az egyetlen kompakt tömb, a székelység érintetlen s csak a Székelyföld hozhatja vissza Magyaror-

10 A különálló Aranyosszéken kívül.

11 Pándi Lajos (szerk.): *Köztes-Európa 1763–1993 (Térképgyűjtemény)*. Osiris, Budapest, 1997, 408–409.

12 Tusa Gábor: *A székely vallási és tanügyi autonómia*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, Kolozsvár, 1930, 12–13.

13 Livezeanu: i. m. 168.

szághoz ismét Erdélyt”.¹⁴ A román állam ezért nagyarányú kulturális és egyházi offenzívát indított – ennek részét képezte többek közt az ún. „kultúrizona” felállítása, amelybe a székely megyék is beletartoztak,¹⁵ a névelemzés gyakorlata,¹⁶ valamint számos új iskola és ortodox, illetve görög katolikus (vagyis a „román nemzeti” egyházakhoz tartozó) parókia létesítése a térségben. A székely megyékben folytatott kultúrpolitika ideológiai támaszául szolgált a székelyek (vagy legalábbis egy részük) román eredetéről szóló elmélet – így a deklarált cél tulajdonképpen csak az elmagyarosodott-elmagyarosított románok „visszarománosítása” és nem a magyarok asszimilációja volt.¹⁷ Az említett erőfeszítések eredményei azonban a vizsgált korszak végéig elmaradtak az elvárásoktól. A kulturális offenzíva, a román népesség és a betelepülés támogatása mellett azonban érdemes megemlíteni Alexandru Lapedatu történész és politikus még 1918 novemberében megjelent sorait is: „a székely kérdés megoldása csak egy lehet: ...a jövő román politikai szervezetbe való belefoglalása, művelődési és közigazgatási önkormányzat, melynek rendeltetése külön politikai élete megőrzése és kifejlesztése...”.¹⁸ Ugyanis a visszarománosítási kampányt egyébként történelmietlen és hamis törekvésnek tartó Lapedatu szerint „a székelyek magyar nemzeti érzése mesterséges politikai nevelmény és azt barátságos román magatartással ki lehet küszöbölni”.¹⁹

2. Az önálló Erdélytől a kulturális autonómiáig

A Székelyföld romániai integrációjának módja és fokozata alapján a szövegek négy kategóriáját különböztettem meg²⁰. Az első csoportba kerültek azok a

14 Mikó: i. m. 140.

15 A Nagy-Románia vegyes lakosságú megyéire kiterjedő kultúrzonában az ország egyéb területeiről megtelepedő tanárok jelentős kedvezményekben részesültek (pl. 50%-os bérkiegészítés, átköltözési díj stb). Bővebben lásd: Bíró: i. m. 363, Livezeanu: i. m. 58.

16 A rendelkezés szerint a román származású (vagy annak tekintett) gyermekek csak román tanítási nyelvű iskolába járhattak.

17 Bővebben lásd: I. Tóth Zoltán: *A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése*. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1942. évi számából. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1942.; B. Kovács András: *Szétszabdalt Székelyföld*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006, 201–253.; Pál János: Vissza- és elrománosítási kísérletek a székelyföldi unitárius egyházközégekben. *Magyar Kisebbség*, 2008/1–2, 186–253.; Livezeanu: i. m. 168–172. A két világháború közötti székelyföldi helyzetről kissé más szemszögből lásd: Lazăr, Costel Cristian: *Româniul din județul Ciuc în perioada interbelică*. Editura România Pur și Simplu, București, 2007.

18 I. Tóth: i. m. 5.

19 Uo. 6.

20 Az egyes dokumentumok felsorolását és bibliográfiai adatait lásd a dolgozat végén.

tervezetek, amelyek szerzői egy *önálló erdélyi (vagy székelyföldi) állam* meg- (vagy újra-)alakításával álltak elő. A másodikba tartoznak a terület számára *magyarországi integrációt* vázoló dokumentumok – széles körű autonómiával vagy nélküle. A harmadik csoportot a széles körű, de már *Románián belüli* autonómiára vonatkozó javaslatok alkotják, míg a negyedik kategória tervezetei szerint az erdélyi magyar közösség – beleértve a székelyeket is – a kulturális-oktatási autonómia révén integrálódott volna a román államba. A „tisztá” modellek mellett természetesen számos vegyes, átmenetet képező elképzelés is van, jó néhány tervezetben pedig nem egy, hanem több alternatíva is szerepel.

Önálló Erdély vagy önálló Székelyföld

Egy önálló erdélyi állam megalakításának lehetősége először az államfordulat időszakában bukkant fel, de a harmincas években is visszatért. Azok a szövegek, amelyek ezt az alternatívát mérlegelik, kitérnek az erdélyi nemzetek közötti hatalommegosztás módjára, és többnyire fontosnak tartják a kisebbségben lévő erdélyi magyarság megfelelő súlyának biztosítását is. Magyarország volt miniszterelnöke, Bethlen István 1933-as angliai előadásában a román politikai élet meghatározó szereplőinek 1918 előtti, a magyar parlamentben elhangzott autonómiapárti beszédeire, valamint az erdélyi román–regáti ellentétekre utalva is alátámasztja elképzeléseit.²¹ Bethlen és Gyárfás Elemér javaslataiban²² Erdély önállósága egyfajta kompromisszumként jelenik meg „Nagy-Románia ideálja s Magyarország területi integritásának elve” között.²³ Rónai András, a Teleki Pál irányította Államtudományi Intézet munkatársa 1940-es, több alternatívát is felsoroló szövegében úgy fogalmaz, hogy Erdély hovatartozásának kérdését „az adott külpolitikai helyzet és a fennálló erőviszonyok szerint kell megoldani”.²⁴ Rónai a nemzeti kérdés legjobb rendezését az önálló erdélyi államban a történelmi hagyományok alapján képzei el, azaz nemzetiségi területek (kantonok) elkülönítésével és az egyes nemzetiségek szuverenitásának biztosításával „nemzeti, kulturális és gazdálkodási szempontból”.²⁵

21 Bethlen István beszéde 1933. 11. 30-án Londonban. In *Bethlen István angliai előadásai*. Genius, Budapest, 1933.

22 Gyárfás Elemér, a befolyásos erdélyi politikus 1919-ben írta meg tervezetét. Lásd: Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei. (1919) In *Uő: Erdélyi problémák 1903–1923*. Erdélyi Irodalmi Társaság, Cluj-Kolozsvár, 1923, 143–153.

23 Gyárfás: i. m.

24 Rónai András: Erdély nemzetiségi viszonyai. Az erdélyi kérdés megoldása (1940). In Bárdi Nándor – Zahorán Csaba: (szerk.): *Magyar javaslatok, tervek, dokumentumok az erdélyi kérdés rendezésére 1918–1940*. Dokumentumgyűjtemény. 2009. 52. dokumentum. Kézirat.

25 Rónai: i. m.

Sajátos alternatívával álltak elő a Budapesten szervezkedő székelyföldi politikusok 1918 novemberében. A Székely Egyesület és a Székely Nemzeti Tanács képviselőjében Jászi Oszkár nemzetiségügyi minisztert felkeresők arra kérték a kormányt, hogy Magyarország integritásának megszűnése esetén támogassa a semleges, „független, szabad és szuverén székely népköztársaság” megalakulását.²⁶ Ezt a lehetőséget fejti ki bővebben 1919 januárjában, azaz már a Székelyföld román megszállása után, Paál Árpád erdélyi politikus és újságíró. Írásában Paál szintén nem egész Erdéllyel, hanem csak a Székelyfölddel és a hozzá csatlakozó magyar többségű területekkel, azaz egy másik, „kis magyar nemzetállammal” számol. A székely köztársaság létrehozásában egyenesen „világkényszert” lát; annak semlegességét nemzetközi garancia védené, ugyanakkor gazdasági szövetségbe léphetne Romániával és Magyarországgal is.²⁷ Paál részletesen taglalja az új állam gazdasági viszonyait, közigazgatását és társadalmi berendezkedését is. Utopisztikusnak ható, számos szocialisztikus vonást is felvonultató tervzetében komoly szerepet szánna az államnak, a köztulajdonnak és az önelátásnak, de csökkentené a bürokráciát is.²⁸

Ezekben az elképzelésekben jócskán megnőne a Székelyföld jelentősége az 1918 előtti vagy az aktuális állapothoz képest. Főképp azért, mert egy önálló erdélyi államon belül a székelyek a magyar népesség tekintélyes részét alkotnák, és biztosítanák a magyarság pozícióit a három nemzet újjárendezett viszonyrendszerében, ugyanakkor erősödne a térség önkormányzata is. A szerzők egy része az első világháború végének „felkapott” eszméire, a nemzetek önrendelkezésére és a demokráciára hivatkozva próbálja „menteni a menthetőt”. A székelyek budapesti képviselői és Paál javaslatai viszont egészen újszerűek, hiszen először jelenik meg bennük a székely államiság gondolata, igaz, az adott helyzetben itt is inkább egyfajta kényszermegoldás gyanánt.

Magyarországon belüli integráció

Ugyancsak az államfordulatok környékén – azaz 1918–1920 körül, illetve a harmincas évek végén, amikor ismét elérhető közelségbe került egy újabb impériumváltás – látta meg a napvilágot több olyan tervzet, amelyek

26 A Székely Egyesület/Székely Nemzeti Tanács 1918. 11. 17-i budapesti nagygyűlésének határozatai. In Bárdi-Zahorán (szerk.): i. m. 2. dokumentum.

27 Paál Árpád: Emlékirat a semleges, független székely államról. (1919) In Bárdi-Zahorán (szerk.): i. m. 5. dokumentum.

28 Bővebben lásd: Bárdi Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920. *Aetas* 1993/3, 76–120., valamint K. Lengyel: i. m. 97–107.

Magyarországon belüli autonómiát javasoltak Erdély számára. Ezekben hivatkozási alapként szintén megjelenik a „wilsonizmus”, de érezhető a Jászi Oszkár-féle nemzetiségi minisztérium kanton-terveinek a hatása is. Több szerző nemzeti kantonokat vagy kerületeket alakítana ki, ugyanakkor Balogh Artúr erdélyi jogász és politikus 1939-es tervezetében – a lakosság kevertségére hivatkozva – elveti a területi nemzetiségi autonómiákat.²⁹ A magyarság befolyásának megőrzése az autonóm Erdélyen belül szintén fontos szempont, és például a végrehajtó hatalom vagy a képviselőlet paritásos megosztásával és nemzeti kataszterek bevezetésével történne. Balogh a revízió konkrét megvalósulásától is függővé tenné az autonómia fokát, ugyanis szerinte el kellene kerülni, hogy a tartományban „román politikai hegemonia” fejlődjön ki.³⁰ Mindazonáltal Erdély széles körű önkormányzattal rendelkezne, saját tartománygyűléssel és kormányzattal, szorosabb vagy lazább kapcsolatban Magyarországgal.

Az integráció fokozatai között egyfajta átmenetet képvisel a Jászi Oszkár vezette Nemzetiségi Minisztérium „Keleti Svájc” tervezetének vázlatára a történelmi Magyarország utolsó hónapjaiból. A kibővített Székelyföld³¹ a 14 – viszonylag tág hatáskörű és kerületi gyűlésekkel rendelkező – kerület (kanton) egyikeként egy gyökeresen átalakított közigazgatású Magyarország részét alkotná. Egy 1919-ben megjelent röpiratban a nemzetiségi autonómiák és a kantonrendszer ugyancsak Erdély különállása nélkül jelennek meg – a szerző mindkettőt az ország integritását fenyegető elképzelésnek tartja, és az általános népszavazásban látja a megoldást.³²

Noha azok a javaslatok, amelyek Erdély Magyarországhoz tartozásával számolnak, nem kezelik külön a Székelyföldet, a terület egy autonóm tartomány keretében – csakúgy, mint egy önálló erdélyi államban – nagyobb súllyal bírna, mint a történelmi Magyarországon vagy Nagy-Románián belül.

Balogh Artúr már említett, 1939-es munkájában a visszacsatolandó területek szorosabb magyarországi integrációját is mérlegeli. Itt a szerző az adminisztratív autonómiában és az egyenjogúságban látja a megoldást, az egyes népek a vármegyei-községi rendszer keretein belül saját közigazgatás-

29 Balogh Artúr: Tervezet a visszacsatolandó Erdély autonómiájára (1939). In: Bárdi-Zahorán (szerk.): i. m. 50. dokumentum.

30 Ua.

31 Brassóval és „a lehetőséghez képest Torda-Aranyos és Kolozs” vármegyével (Marosvásárhely vagy Kolozsvár székhellyel). A Jászi Oszkár vezette Nemzetiségi Minisztérium „Keleti Svájc” tervezetének fennmaradt vázlatára (1918). In Szarka László: A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége 1918 végén. *Regio*, 1990/1, 49–65.

32 Csáky György: *Megváltás*. Schenk, Budapest–Kolozsvár, 1919.

sal, oktatással, szabad nyelvhasználattal, vallásszabadsággal stb. rendelkez-
nének. Balogh ugyan megengedné a népközösségekbe való egyesülést, ám
azokat nem tekinti politikai közösségeknek – azaz a kollektív jogokat kultu-
rális téren elfogadhatónak tartja, politikai vonatkozásban viszont nem.³³

Széles körű autonómia Románián belül

A román fennhatóság konszolidálódása után, főleg az 1920-as években
keletkezett szövegek szerzői már inkább az erdélyi magyarság Romániába
való integrálásának valamilyen módját keresik, de továbbra is jelentős mér-
tékű önkormányzattal. Több esetben felmerül a magyar közösség összeírá-
sának (nemzeti kataszter), továbbá egy, az adott közösséget összefogó és
képviselő testület (például a Magyar Nemzeti Szövetség³⁴ vagy a Magyar
Nemzeti Kisebbségi Tanács) létrehozásának az igénye.³⁵ Vannak, akik egy
erdélyi magyar nemzetgyűlés megalakítását is felvetik³⁶. A szerzők tehát kö-
zösségként kezelik a kisebbséget, amelyet kollektív jogok illetnek meg.

Az egyes tervezetekben az önkormányzat a közigazgatásban, az igazság-
szolgáltatásban, az oktatásban, a kulturális és egyházi ügyekben érvényesül-
ne, széles körű nyelvhasználattal, de van, ahol megtalálható a gazdasági ön-
kormányzat igénye is.³⁷ Az elképzelések között természetesen vannak eltéré-
sek is, például a kisebbségi oktatás és az állam viszonya kapcsán – Zágoni
István erdélyi politikus és újságíró elutasítja az állami magyar iskolákat (fenn-
tartásukat a nemzeti autonómia belügyének tekinti), míg az OMP memoran-
duma szorgalmazza a nemzetiségi állami iskolák működtetését,³⁸ de különbö-
ző módon jelenik meg a közigazgatási autonómia mértéke is.

Fontos elemet képez az autonómia területe. Az OMP tervezetén kívül
mindegyik javaslatban szerepel egy magyar nemzeti terület, amely Erdély

33 Balogh: i. m.

34 Kós Károly – Paál Árpád – Zágoni Miklós: *Kiáltó szó*. Lapkiadó és Nyomdai Müintézet
RT., Kolozsvár, 1921.

35 Gál Miklós: A magyar autonómia vázlatja (az 1920-as évek elejéről). In Bárdi-Zahorán
(szerk.): i. m. 20. dokumentum.

36 Erdélyi Magyar Nemzetgyűlés (Kós–Paál–Zágoni: i. m.), kolozsvári tartománygyűlés
(Jancsó Benedek: A román állam kiküldöttei elé a románok részére juttatott magyar
területek kisebbségi védelme érdekében megoldandó kérdések (1920). In Bárdi-
Zahorán (szerk.): i. m. 17. dokumentum).

37 Kérés Románia törvényhozásához és a Nemzetek Szövetségéhez (1920). In Bárdi-
Zahorán (szerk.): i. m. 16. dokumentum.

38 Kós–Paál–Zágoni: i. m., A romániai Országos Magyar Párt memoranduma és
kisebbségi törvénytervezete a nemzetiségek egyenjogúsítása tárgyában (1923). In
Bárdi-Zahorán (szerk.): i. m. 21. dokumentum.

összes, magyarok által nagyobb számban lakott vidékét felölelné, általában a román környezetben található magyar nyelvszigeteket és városokat is. Egyes szerzők több alternatívát is megfogalmazznak, Gál Miklós erdélyi ügyvéd és politikus például a fennálló közigazgatási beosztás mellett a korábbi autonómia visszaállítására is javaslatot tesz.³⁹

A Székelyföld vonatkozásában Jancsó Benedek történész és publicista 1920-as tervezetében az is felvetődik, hogy a történelmi székely székek (beleértve Aranyosszéket is) elkülönülnének a többi erdélyi magyar területtől és várostól.⁴⁰ Az OMP memorandumában gyakorlatilag önigazgató székelyföldi megyék szerepelnek. Pataky Tibor – magas rangú kormánytisztviselő, a magyar–magyar kapcsolatok felelőse – 1939-ben a nemrég bevezetett romániai közigazgatási beosztás alapján két magyar tartományt hozna létre, ezek egyike lenne a Csík, Udvarhely, Háromszék, Maros és Brassó⁴¹ megyékből, valamint a „hozzá közvetlenül csatlakozó magyar vidékekből” álló terület.⁴² Az 1921-ben megjelent *Kiáltó Szó* egyik szerzője, Paál Árpád külön is megemlíti a „székely kérdést”, amelynek kezelésére külön „székely ügyosztályt” kellene felállítani a Magyar Nemzeti Szövetségben belül.⁴³

A széles körű autonómia-tervek csoportja és a következő kategória (korlátozott vagy kulturális autonómia) között egyfajta átmenetet képez egy 1920-ban keletkezett dokumentum, *Udvarhely vármegye Intézőbizottságának megegyezései határozata*, amelyben – ha a területet Magyarországtól elcsatolják – „teljes jogokkal felruházott önálló municipális autonómiát” kérnek Románián belül a négy székely vármegye részére. Az államhatalmat csak a főispán képviselné, a közigazgatás pedig az alispántól lefelé magyar lenne.⁴⁴ Szintén átmeneti formát képviselnek az emigráns Jászi Oszkár azon elképzelései, amelyeket 1920. novemberi romániai útjai után tett közzé. Jászi szerint a romániai magyaroknak lojalitásukért cserébe közigazgatási, bíraskodási, oktatási és kulturális önkormányzatot kell kérniük a román féltől. Ennek központját a Székelyföldben látja, amely egy „szabad, független, termékeny magyar” önkormányzatú „romániai magyar kantonná”, „romániai kis

39 Gál: i. m.

40 Jancsó: i. m.

41 Maga Brassó városa az 1930-as népszámlálás szerint relatív magyar többséggel rendelkezett (lakosságának 39,3%-a magyar, 32,7%-a román és 22%-a német nemzetiségű volt).

42 Pataky Tibor: Vázlat arról, hogy a román impérium alá került magyarság részére minő jogállás volna biztosítandó (1939). In Bárdi-Zahorán (szerk.): i. m. 49. dokumentum.

43 Kós-Paál-Zágoni: i. m.

44 Udvarhely vármegye Intézőbizottságának megegyezései határozata (1920). In Bárdi-Zahorán (szerk.): i. m. 14. dokumentum.

Magyarországgá” kell, hogy váljon.⁴⁵ De itt lehet megemlíteni Rónai András már idézett munkáját is, amelyben a szerző kitér a kulturális autonómiára is. Azt azonban a homogén magyar területek és főleg a Székelyföld kérdésének Románián belüli rendezésére nem tartja elégségesnek.

Románián belüli korlátozott (kulturális) autonómia

Rónai András a „kulturautonómiában” olyan eszközt lát, amely a „területi önállósággal felruházott egynemű, de területileg össze nem függő nemzetiségi vidékek között” biztosítaná az „egyöntetű kulturális fejlődés irányítását”.⁴⁶

Ez a kulturális autonómia adja az utolsó csoportba sorolt tervezetek keretét. Többségük a húszas–harmincas évek fordulóján keletkezett, szerzőik pedig már az „új realitásokhoz” jobban alkalmazkodva tesznek javaslatokat az erdélyi magyarság helyzetének rendezésére. Az 1918/19-es és 1940-es uralomváltásoktól távolodva a két világháború közötti időszak közepe táján született írásokban a követelt jogok egyre szűkülnek. A fő hivatkozási alap a párizsi kisebbségvédelmi szerződés, különösen annak 9., 10. és 11. cikke, amelyek közül az utóbbi az „erdélyi székely és szász közületek” számára helyi önkormányzatot ír elő vallási és tanügyi kérdésekben.⁴⁷ A kisebbségvédelmi szerződés meglehetősen szűkszavú rendelkezéseit igyekeznek a szerzők – lehetőleg minél tágabban – értelmezni. Megjegyzendő, hogy a magyar elíttek jó ideig nem nagyon erőltették a székely oktatási önkormányzatot. Sokan ugyanis úgy gondolták, hogy az csak a Székelyföldön kívüli magyarok rovására valósulhatna meg, és a magyarság országos súlyát csökkentené. De a magyar egyházi vezetők is ódzkodtak tőle, mivel attól tartottak, hogy az autonóm iskolákra hivatkozva a felekezeti oktatást vissza lehetne szorítani, az autonóm iskolák pedig jobban ki lennének szolgáltatva az államnak.⁴⁸ A harmincas évekre azonban a kérdés az erdélyi magyar politika homlokterébe került, és az Országos Magyar Párt 1933-as marosvásárhelyi nagygyűlése is egy ilyen értelmű határozatot fogadott el.⁴⁹

A javaslatok többsége az említett egyházi és iskolai önkormányzat megszervezését tárgyalja, amelynek hatáskörét általában kiterjesztenék a köz-

45 Jászi Oszkár: A romániai magyar kisebbség jövője. *Bécsi Magyar Újság*, 1920. december 19.

46 Rónai: i. m.

47 A román kisebbségvédelmi szerződést közli: Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Maecenas, Budapest, 1989, 201–207.

48 Mikó: i. m. 138.

49 A romániai Országos Magyar Párt 1933. évi marosvásárhelyi nagygyűlésének határozata. *Magyar Kisebbség*, 1933/14, 435–436.

művelődési és népjóléti ügyekre is. A szerzők a jogok alkalmazásához az érintett közösség számbavételét is szükségesnek tartják – azaz valamilyen nemzeti kataszter megalkotását. Az egyes munkák általában kitérnek az önkormányzat felépítésére is: különféle központi és helyi szervek létrehozását javasolják. 1930-as tervezetében Jakabffy Elemér erdélyi politikus és újságíró például autonóm végrehajtó szervek (Országos Kisebbségi Nemzeti Tanácsok) alapítását ajánlja,⁵⁰ Paál Árpád 1931-es írásában pedig háromszintű önkormányzati struktúrát vázol fel (székely közületi helység, közületi vidék és közületi központ),⁵¹ amit később Mikó Imre erdélyi politikus is ismertet.⁵² A tervezetek központi elemét képező oktatási kérdésben a szerzők többsége szerint a román államot a Székelyföldön csupán a felügyeleti jog illetné meg, és csak a nem magyarok számára tarthatna fenn iskolát.

Amikor a dokumentumokban a magyar vagy székely közösség számára kulturális autonómiát kérnek, a szerzők a kisebbségvédelmi szerződést a kollektív jogok legitimációs forrásaként idézik. Néhány tervezetben szintén találkozhatunk a gyulafehérvári határozatokban lefektetett elvekkel is, de hivatkozás történik még az észtsországi kulturális autonómiára, valamint az 1918 előtti román igényekre is. Felmerülnek pragmatikus szempontok is: például Molnár Dénes ügyvéd és publicista 1931-ben megjelent írásában kifejti, hogy az állami költségvetésből fenntartott, de önálló székelyföldi magyar oktatás tehermentesítené a Székelyföldön kívüli magyar iskolahálózatot.⁵³ Jakabffy Elemérnél ugyanakkor a kulturális autonómián túlmutató elemek is megjelennek: a közigazgatási önkormányzat kapcsán a közigazgatási területek etnikai alapon való kikerekítését is felveti.⁵⁴

A kisebbségvédelmi szerződésből kiindulva a tervezetek többnyire a Székelyföldre vonatkoznak. Paál Árpád – korábbi, 1919-es emlékiratához hasonlóan – ide sorolja a szomszédos magyar többségű területeket is,⁵⁵ de Molnár Dénes a történelmi Székelyföld határain kívül (azaz a Kis-Küküllő,

50 Jakabffy Elemér: Tervezet a kisebbségi törvény javaslatához (1930/1940). *Magyar Kisebbség* 2004/1-2, 377-423.

51 Paál Árpád: Törvény a székely közületek közművelődési önkormányzatáról a Párizsban 1919. december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikke alapján. *Magyar Kisebbség*, 2004/1-2, 424-465.

52 Mikó Imre: A székely közületi és kulturális önkormányzat. *Magyar Kisebbség* 1934/13. és 1934/15-16, 365-378, 441-464.

53 Molnár Dénes: A székely autonóm iskolák kérdéséhez. *Magyar Kisebbség* 1931/13, 479-484.

54 Jakabffy: i. m.

55 Paál Árpád: Törvény a székely közületek közművelődési önkormányzatáról a Párizsban 1919. december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikke alapján. Id. kiad.

Nagy-Küküllő, Brassó, Torda, Alsó-Fehér, Hunyad és Kolozs megyében) élő székelyeket is képviseltetné az oktatási önkormányzat legfőbb intéző bizottságában.⁵⁶ Ugyanakkor egyes szerzők szerint az önkormányzat perspektivikusan kiterjeszhető lenne az egész erdélyi magyar közösségre, sőt, Tornyai Gyula ügyvéd és politikus 1928-ban kiadott munkájában az összes nemzetiségnek megadná a kollektív személyi autonómiát.⁵⁷

3. Konklúziók

Az egyes tervezetekben megfogalmazott autonómia-formák – különösen a területi önkormányzatra vonatkozók – világosan tükrözik a magyar elitek törekvéseit. Az elhatárolódással, egy saját, „párhuzamos világ” kiépítésével való védekezést, illetve annak a status quo-nak a megőrzését, amely 1918-ig Erdélyben fennállt.

Több tervezetből kiolvasható az erdélyi kérdés méltányosabb, igazságosabb rendezésének, egyfajta magyar–román kompromisszumnak az igénye. Az autonómia gondolata azok közé az ideológiai képződmények közé tartozott, amelyek a magyar kisebbséget hozzásegítették az új államjogi valóságba való beletörődéshez, mert kilátásba helyezte az önrendelkezésnek legalább részleges megvalósulását.⁵⁸ A kollektív jogok és az önkormányzat igénye egy kettős jövőkép alapját képezték: egyrészt jelenthették a közösségként való elismerés kívánalmát, amiért cserébe a magyarok felajánlották lojalitásukat Romániához, másrészt pedig azt a berendezkedést, amely elősegíthette a revízióig való kitartást az átmenetinek tekintett időszakban. Az igények megfogalmazásakor a szerzők általában a „wilsoni eszmékre”, a párizsi kisebbségvédelmi szerződésre, a gyulafehérvári határozatokban ünnepelesen deklarált elvekre,⁵⁹ valamint más, külföldi példákra hivatkoznak, de mintaként néhol felmerül a korábbi törvényi szabályozás is – azaz az 1868-as magyarországi nemzeti törvény. A szövegek jó részében előkerülnek az erdélyi magyar közösséget az államfordulat óta ért különféle sérelmek (többek közt a földreform okozta károk, az elvesztett intézmények és javak, a nyelvhasználatban, adópolitikában stb. megnyilvánuló diszkrimináció,

⁵⁶ Molnár: i. m.

⁵⁷ Tornyai Gyula: *A népkisebbségi törvény tervezete*. Erdélyi Magyar Néppárt, Kolozsvár, 1928.

⁵⁸ Horváth: i. m. 106.

⁵⁹ Ezzel kapcsolatban lásd: Bárdi Nándor – Weber Péter: Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai. *Limes*, 1998/4. 243–256.; Maniu, Iuliu: A kisebbségi kérdés. *Limes*, 1998/4, 257–276.

a román kulturális offenzíva és az ún. „visszarománosítás”), illetve ezek rendezésének igénye. Érdekes, hogy míg számos javaslatban tetten érhető a „székely hagyományok” újrafelfedezése, még az 1930-as évekre felnövő új nemzedék sem alakított ki valamiféle székely öntudatot, hanem továbbra is „összmagyar” identitásban gondolkodott.⁶⁰

A magyar célok azonban ellentétben álltak a román alkotmány 1. cikkével, amely Romániát egységes és oszthatatlan nemzetállamként határozta meg,⁶¹ illetve az ezt tükröző román kisebbségpolitikai gyakorlattal. Az Erdélyben berendezkedő román elitek ugyanis épp a korábbi rendszer gyökeres átalakításában – magyar szemmel nézve felforgatásában – voltak érdekeltek. Nagy-Románia – leegyszerűsítve – tulajdonképpen azt folytatta Erdélyben, amit a dualista Magyarország, csak most a magyar nemzetállam helyett a román épült, és ezúttal a magyaroknak kellett megküzdeniük a kisebbségi lét minden hátrányával. Az állam eszközei pedig nem nagyon változtak, sőt, a korszellem és a politikai helyzet alakulásával egyre keményebbek lettek. A „magyar világ” lebontásának folyamata nem csak azért tűnt, tűnhetett annyira drasztikusnak a magyar elitek számára, mivel ütközött az első világháború végén a nemzeti önrendelkezésről megfogalmazott magas elvekkel, hanem mert a román nemzetállam-építés már meglévő, kiépített struktúrákat rombolt le.

Fontos megjegyezni, hogy a tervezetek többségének hatásfokát meglehetősen csökkentette az a körülmény, hogy meg sem jelentek román nyelven, így inkább csak a magyar közösségen belül zajló eszmecsere tárgyát képezhették. De a kormányzati anyagok mellett olyan is volt – például a Jakabffy Elemér-féle Törvényjavaslat – amelyet még magyarul sem adtak közre.⁶² Számunkra mégis fontosak, hiszen dokumentálják az akkori elképzeléseket. Ugyanakkor érdemes és tanulságos összevetni ezeket az írásokat az 1940–1944 közötti időszakban született stratégiákkal, amikor – bár csak rövid időre – fordult a kocka, és a magyar elitek ismét birtokon belülré kerültek Erdély egy részén.⁶³

60 Bárdi Nándor megfogalmazása.

61 Közreadja román és magyar nyelven: Nagy: i. m. 222–223.

62 Bárdi: Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés rendezésére. A magyar elképzelések 1918–1940. Id. kiad. 365.

63 Ezzel kapcsolatban lásd: Bárdi Nándor: A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között. *Limes*, 2006/2, 43–70.

Az elemzett dokumentumok

1. Önálló Erdély vagy önálló Székelyföld

Bethlen István beszéde 1933. 11. 30-án Londonban. In: *Bethlen István angliai előadásai*. Genius, Budapest, 1933.

Gyárfás Elemér: Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei. (1919) In *Uó: Erdélyi problémák 1903–1923*. Erdélyi Irodalmi Társaság, Cluj-Kolozsvár, 1923, 143–153.

Kuncz Ödön: A trianoni békeszerződés revíziójának szükségessége. Emlékirat, amelyet a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának dékánja intézett Sir Robert Gower angol képviselőhöz (1934). In Bárdi Nándor – Zahorán Csaba (szerk.): *Magyar javaslatok, tervek, dokumentumok az erdélyi kérdés rendezésére 1918–1940*. Dokumentumgyűjtemény. 2009, 22. dokumentum. Kézirat.

Paál Árpád: Emlékirat a semleges, független székely államról. (1919) In Bárdi-Zahorán (szerk.): i. m. 5. dokumentum.

Rónai András: Erdély nemzetiségi viszonyai. Az erdélyi kérdés megoldása (1940). In Bárdi-Zahorán (szerk.): i. m. 52. dokumentum.

A Székely Egyesület/Székely Nemzeti Tanács 1918. 11. 17-i budapesti nagygyűlésének határozatai. In Bárdi-Zahorán (szerk.): i. m. 2. dokumentum.

2. Magyarországon belüli integráció

Balogh Artúr: Tervezet a visszacsatolandó Erdély autonómiájára (1939). In Bárdi-Zahorán (szerk.): i. m. 50. dokumentum.

Békési András: *Erdély megmentése. A megvalósítható magyar-román-szász impérium*. Lantos Könyvkereskedés, Budapest, 1919.

Bethlen István emlékirata a várható békefeltételekről (1940). In Juhász Gyula (szerk.): *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945*. IV. kötet. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest, 1962, 743–761.

Csáky György: *Megváltás*. Schenk, Budapest-Kolozsvár, 1919.

A Jászi Oszkár vezette Nemzetiségi Minisztérium „Keleti Svájc” tervezetének fennmaradt vázlata (1918). In Szarka László: A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége 1918 végén. *Regio*, 1990/1, 49–65.

A magyar békeküldöttség az erdélyi kérdéstről, VIII. jegyzék. In *A magyar béketárgyalások*. I. köt. Magyar Királyi Külügyminisztérium, Budapest, 1920, 117–133.

3. Románián belüli integráció

Gál Miklós: A magyar autonómia vázlata (az 1920-as évek elejéről). In Bárdi-Zahorán (szerk.): i. m. 20. dokumentum.

Jancsó Benedek: A román állam kiküldöttei elé a románok részére juttatott magyar területek kisebbségi védelme érdekében megoldandó kérdések (1920). In Bárdi-Zahorán (szerk.): i. m. 17. dokumentum.

Jászi Oszkár: A romániai magyar kisebbség jövője. *Bécsi Magyar Újság*, 1920. december 19.

Kérés Románia törvényhozásához és a Nemzetek Szövetségéhez (1920). In Bárdi-Zahorán (szerk.): i. m. 16. dokumentum.

Kós Károly – Paál Árpád – Zágoni Miklós: *Kiáltó szó*. Lapkiadó és Nyomdai Műintézet RT., Kolozsvár, 1921.

Pataky Tibor: Vázlat arról, hogy a román impérium alá került magyarság részére minő jogállás volna biztosítandó (1939). In Bárdi-Zahorán (szerk.): i. m. 49. dokumentum.

A romániai Országos Magyar Párt memoranduma és kisebbségi törvénytervezete a nemzetiségek egyenjogúsítása tárgyában (1923). In Bárdi-Zahorán (szerk.): i. m. 21. dokumentum.

Udvarhely vármegye Intézőbizottságának megegyezései határozata (1920). In Bárdi-Zahorán (szerk.): i. m. 14. dokumentum.

4. Románián belüli korlátozott (kulturális) autonómia

Balogh Artúr: A székely vallási és iskolai önkormányzat. *Erdélyi Múzeum*, 1931/10–12, 341–354.

[] Kozmosz: A székelység tanügyi önkormányzatához. *Magyar Kisebbség*, 1927/7–8, 259–261.

Jakabffy Elemér: Tervezet a kisebbségi törvény javaslatához (1930/1940). *Magyar Kisebbség*, 2004/1–2, 377–423.

Mikó Imre: A székely közületi és kulturális önkormányzat. *Magyar Kisebbség*, 1934/13, és 1934/15–16, 365–378, 441–464.

Molnár Dénes: A székely autonóm iskolák kérdéséhez. *Magyar Kisebbség*, 1931/13, 479–484.

Paál Árpád: Törvény a székely közületek közművelődési önkormányzatáról a Párizsban 1919. december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikke alapján. *Magyar Kisebbség*, 2004/1–2, 424–465.

Pál Gábor: Törvényjavaslat a Szövetséges és Társult Főhatalmak, valamint Románia között 1919. évi december 9-én Párizsban kötött kisebbségi szerződés 11. cikkében biztosított kulturális önkormányzat életbeléptetéséről (1935). In Bárdi-Zahorán (szerk.): i. m. 43. dokumentum.

Papp József: Az erdélyi székelyek vallási és tanügyi önkormányzata. *Magyar Kisebbség*, 1931/8–10, 283–289, 324–332, 364–369.

A romániai Országos Magyar Párt 1933. évi marosvásárhelyi nagygyűlésének határozata. *Magyar Kisebbség*, 1933/14, 435–436.

Tornya Gyula: *A népkisebbségi törvény tervezete*. Erdélyi Magyar Néppárt, Kolozsvár, 1928.

Tusa Gábor: *A székely vallási és tanügyi autonómia*. Minerva, Kolozsvár, 1930.